

ügy szempontjából az is jelentene valamit — talán nem is keveset —, ha a jubileumi esztendőben újra elkezdénénk vitatkozni erről az érdemes intézményről. Bátran remélem, hogy a Tiszatáj szerkesztő bizottsága egy-két összeállítást szívesen közölné még az idén hozzászólásokból, vitázó levelekből. Utóbb már úgyis minden fölontúl leülepedettnek tetszik a szabadtéri játékok ügyében.

Bárha ez a cikk lenne az első kő, amely hullámokat vet a megnyugvás tükkrén!

A JUBILEUM KRÓNIKÁJA

SZEMELVÉNYEK A TISZATÁJ CIKKEIBŐL

„A szabadtéri játékoknak nem kétes értékű passziójátékok, misztérium drámák és öncélú látványosságok szereztek nemzetközi rangot, hanem a fokozatosan kiberekélyesedő és egyre gazdagodó zenei program.

A felújítás a figyelemreméltó tapasztalatok teljes tiszteltetben tartásai inou, mi magunk pedig számos előnnyel. A mi viszonyaink között a Szegedi Szabadtéri Játékok más kulturális missziót töltenek be, mint a sovinszta Magyarországon;... a rendezvényesorozat a művészi élet olyan nagyszerű és nagyszabású fóruma lesz, mely a művészetek embernemesítő hatásával a társadalmi haladást, a népek és nemzetek baráti közeledését segíti elő...”

(1959. június)

„... Balázs Béla így jellemzi a szegedi játékokat: „A salzburgi ünnepi játékok Bécsnek, Reinhardtnak jegyében történtek, Bayreuth Wagnert ünnepelte, Szegeden világkultúra történt, népek barátokozása, nemzeti szellemek ismerkedése, egymáshoz szokása, a humanizmus legnagyobb ideáljának valóslása, Szegeden a dunai népek demokratikus testvérisége vált sugárzó ünneppé. A régi játékok megindító erőt között a haladás erőt kitoröhlhetetlenül jelen voltak, s a Horthy-fasizmus sem tudta megakadályozni a haladás gondolatainak kifejezést... Az új játékok a réginnél is jobban szolgálja a Szegedi Szabadtéri Játékok másik nagyszerű gondolatát, a Nép nagy tömegeket formáló színházának megteremtését... Ma a felszabadult, a saját szocialista rendjét építő nép a játékok rendezői és nézői. A játékok programját, az előadásra kerülő műveket ennek a népnek az igénye szabja meg... Mi nem vetjük el azokat a lehetőségeket, amelyeket ilyen nagy tömegeket befogadó nézőtér és ilyen hatalmas színpad a művészi hatás növelésére magában rejt. A mi előadásaink azonban nem vesznek majd el a fények és színek tobzódásában. Minden mozzanat a művek eszmeiségének minél plasztikusabb kifejezését szolgálja.”

(1959. július)

„A játékok ügye... nemzeti ügy lett, s egyúttal a kulturális élet decentralizálásának egyik felbecsülhetetlen, gyakorlati lépése... Az új rend új kezdeményezése új módon virágoztatta fel ezt az értékes hagyományt, megtalálta haladó vonásait, megtisztította minden szellemi salakjától... ebben nagy, fontos szerepe volt és van a vidék valóslagos kulturális felemelésében elért eddigi nagyszerű eredményeinknek. A játékok is egyik bizonyítéka annak: a szocialista hazában nem maradhat meddőn semmilyen hasznos kezdeményezés, semmilyen értékes hagyomány, s mindennek ott kell tökéletességre emelkednie, ahol annak talaja, kultusza van.

(1960. nyári különszám)

„A következő évek előadásában sokkal inkább törekedni kell arra, hogy az igazi Madách lenyűgözőbb, meggyőzőbb színpadot kapjon. A látványos színpad nem ellentét Madách szándékaival, erre a szerző színpadi utasításai elegendő bizonyítékot adnak, s a Tragédia nem is eléggé hatásos a végletesen leegyszerűsített színpadon.”

(1960. szeptember)

„... a Csinom Palkó tiszteletreméltó évtizedes sikersorozata — mint ahogy ez minden felkapott művészi alkotás esetében így van — még nem lehet elégséges bizonyítéka a daljáték időálló értékeinek. Oszintén meg kell mondanunk: nem is az, Különösen így tűnik ez, ha a Csinom Palkót a magyar daljáték valóban kiváló darabjával, a János vitézzel vetjük össze. A János vitéz, mint daljátékot, nem az teszi elsőlegesen nagygyá, hogy átlengi Petőfi zsenije, hanem az, hogy tökéletes benne a harmónia, az eszmei mondanivaló a zene és a cselekmény között, s e tényezőket sikeresen fogja össze a fantáziálás alapot nyújtó népmesei keret. Úgy véljük, a Csinom Palkó átdolgozásának ebbe a naív, népi irányba kellett volna erőteljesen továbbmutatnia...”

Szándékosan éleztük a problémákat, és pedig azért, mert nem érthetünk egyet azzal az állásponttal, hogy szegedi produkcióról legalább mi, szegediek mondunk jót. A kritika objektivitása nem ismer el ilyen szempontokat — még Szegeden sem.”

(1960. szeptember)

„... A kezdeményezés értékéből mit sem von le, hogy az első éveket a kísérletezés évének tekintjük... Úgy érezzük, a harmadik esztendő már elegendő tanulsággal szolgál ahhoz, hogy a játékok végleges arculatát kialakítsuk... Az elismerő szavak mellett illeték ezt a kezdeményezést jogos kritikával is, és a szegediek nem zárkoznak el ez elől sem... Szívesen vettük például azt a figyelmeztetést is, hogy a kiegészítő, kísérő programnak is magas színvonalat kell biztosítani; hogy a művelődés és szórakozás tengernyi új lehetőségét kell a játékok mellett felkutatnunk és megvalósítani.”

(1961. augusztus)

„... A Bánk bán szabadtéri előadásának egyik legfontosabb eredménye, hogy hozzájárult... problémák tisztázásához. Azt az alaptételt, hogy minden szabadtéri bemutató igényli a látványosságot, a tömegeket, vagyis a monumentalitást, nyilvánvalóan nem változtatta meg. De kiegészítette ezt a tételt azzal a másik igazsággal, hogy a szabadtéri színpadon a művek belső monumentalitása is jól érvényesül...”

(1961. szeptember)

„... az egész Szegedi Szabadtéri Játékok repertoárja már elég nagy amellet, hogy új

bemutatókat is műsorra tűz. Az igények azonban most már megnöttek és a lehetőségek is mind alkalmasabbak ahhoz, hogy a »régie« és az »új« művek műsorra tűzésének arányán változtassunk... akármennyire nagyra becsüljük is nemzeti operairodalmunkat, a két Erkel-opera az ideai műsorban sok volt, s a János vitéz se kellett volna a szabadtéri játékok felújításának harmadik évében is elővenni... Az arányok megváltoztatását az új bemutatók javára indokolja a Szegedi Szabadtéri Játékok meghirdetése, propagandája külföldön is, sőt mi több, külföldi neves művészek vendégszereplése, meghívása a játékokra... Az író szeme bizonyára megtalálná egy nagy műnyersanyagát, amelyből kimondottan a Szegedi Szabadtéri Játékok színpadára születne drámai alkotás. *Új, kifejezetten a Szegedi Szabadtéri Játékok színpadára írt művek alkotására pályázatot kellett volna már hirdetni...*

(1961. október)

...Az eddig bemutatott drámák, operák és operettek kétségtelen értéket képviselnek, de hosszú években át való szerepeltetésük statisztikussá teszi a műsort és bizonyos fókig érdektelenné azok számára, akik már egyszer látták... A fejlődés iránya az, hogy olyan darabokat tűzzenek műsorra, amelyeket egyenesen a szegedi szabadtéri színpadra írtak, eleve számolva témában és feldolgozásban a szabadtéri színpad követelményeivel... Egész távoli perspektívaként el lehet képzelni először egy közép-európai, majd egy európai operafesztivált a Szegedi Szabadtéri Játékok keretében, amelynek során fellépne a moszkvai balett-együttes, a római opera, az avignoni és a durazzói szabadtéri együttes. Ehhez természetesen a Dóm téri színpadon kívül igénybe kellene venni az újszegedi szabadtéri színpadot is.

(1962. június)

...Ki kell mondanunk azt a gondolatot, amelyet talán még nem fogalmaztunk meg sehol a maga határozottságában: országos intézménnyé kell tenni a Szegedi Szabadtéri Játékokat... Kulturális életünk decentralizációjának legméltóbb és legérdekesebb állomása lenne, ha éppen a Szegedi Szabadtéri Játékok intézménye válna olyan országos intézménnyé, amely bár vidéken van, mégis országos érvényű feladatkört, jogkört visel magán."

(1962. augusztus)

...A játékok történetében ez az előadás (Aida, 1962. A szerk.) az a csúcspont, amelyet tovább kell építeni. Benne van ebben a játékok felújítási időszakának, négy, küzdelemmel teli évnek minden izgalma, kísérleti törekvése és sikere, amellyel évről évre, produkcióról produkcióra előrehaladt — immár nem egy város, hanem — kultúrpolitikai célokban az egész ország ügye."

(1962. szeptember)

...Ma még a színpadon számos a provizórikus megoldás, még folyik az útkeresés... de több külföldi lap tudósítása már a hosszabb múltra visszatekintő fesztiválhoz hasonlítja a játékok művészi teljesítményét... Akkor lesz nagyra az ünnepi játékok, ha még az eddigieknél is jobban magánánk vallja az ország, s a kiteljesedéshez szükséges anyagi, erkölcsi támogatást megadja... ahhoz, hogy teljességében kibontakozzék e fesztiválváros hazánkban, hosszú évek kelljenek még. Tíz-, húszévi munkálkodás szükséges ahhoz, hogy a sza-

badtéri játékokkal kapcsolatban elődeink, s a mai Szeged álmai valóra váljanak... A kísérleti évek után egészében ki kell építeni műszaki berendezését, hogy a darabok színrevitelénél kiváló rendezőink, művészeink alkotó elképzelése gátló tényezők nélkül kibontakozhassék..."

(1963. július)

...Nem ártana felülvizsgálni azt az elvet, hogy mindenképpen erőltetjük a játékok »nemzeti« jellegét. Nemzetközi művészeti fórummá akarjuk emelni a Dóm téri színpadot — tehát némi ellentmondás lapul itt meg, ha meggondoljuk, hogy nemzeti kulturális értékeink kevésbé futják évről évre ily nagy számban! Erkelrel, Madáchsal Kodályval nagyjából lezárul a sor, minthogy e színpadra alkalmas művünk kevés van, s a maiak közül nem akad még kísérletező. A daljáték kevésbé reprezentálja a magyar művészetet, de már e műfajban is kölcsönvettünk. Meg aztán mi volt itt igaz nagy siker? Az Aida, A trubadúr..., a szovjet balett..., a Hunyadi László... A daljátékok közönségsikere vitathatatlan, de művészi rangban, művészi sikerben fölemelkedhetnek ezek valaha az előbbieket magaslátág? Szereposztásban, a körös összeállításában stb. maga az igazgatóság sem volt olyan igényes. Ezért kezd elterjedni és hatni az a meggyőződés, hogy — jöjjehet ma még elismerjük e műfaj szükségességét e színpadon — az út fokozatosan az említett nagy produkciók igénye felé. vizs.

Azt mondjuk, szabadtéri színpad... Nincs még lehetőség, amely így fel tudná gyújtani a rendező fantáziáját. De vajon elég merészek voltak a mi rendezőink? Vajon minden lehetőségét kihasználták, ami e téren rejlik? Nem. Néhányszor már önmagukat ismételték, régebbi ötleteket öltöztettek új ruhába. Megrekedtek bizonyos beidegződött megoldásoknál."

(1963. szeptember)

...Nem sznobság és nem finnyáskodás szülte azt a felismerést, hogy a silány operettprodukciókat — a játékok jövője érdekében is egyszerű s mindenkorra számúzni kell a szegedi színpadról. Ez már nem a múlt, hanem a jelen tanulsága, amit érdemes minél előbb megszívlelni.

Ideje lenne már leszögezni, hogy a Szegedi Szabadtéri Játékok nem akar — és ne is akarjon! — se magyar Salzburg, se magyar Bayreuth lenni, hanem egy olyan magyar produkció, amely... zenei jellegű, épít a látványosságra, a monumentálisra és a tömegre, de egyéni arculatát azokban a lehetőségekben és összetevőkben keresi, amelyeket az itteni keretek biztosítanak számára... kicsoda kiaknázzatlan lehetőséget rejt magában a cseh, a lengyel, a szovjet, a román, a bolgár, a jugoszláv zene és irodalom. S mennyire megkönnyítheti a műsorválasztás gondját az e művek közötti válogatás... Ilyen műsor és ilyen közönség adhatna meg a Szegedi Szabadtéri Játékok sajátos profilját..."

(1963. október)

...egyezzünk már meg végre egyszer s mindenkorra abban, hogy a Szegedi Szabadtéri játékok nem — egészen pontosan: nem csak Szegedé, hanem az egész országé. (Annál inkább, mert az eddigi tapasztalatok szerint nyáron hazánkban ez a produkció biztosítja, szinte versenytunka nélkül, a színvonalas művészeti munka »folyamatoságát«, szemben a gyanús harkni esztrádokkal, monstre giccekkel, a holdvilágos, szünyög-zümmögéses szórakoztatóiparral. S nem ta-

gadjuk, azt szeretnénk — mert az elmúlt hét év reménykeltő tapasztalatai is erre utalnak —, ha egész Közép-Európára lenne. S ettől még nyugodtan hívhatják — horribile dictu: ellentmondás veszélye nélkül — Szegedi Szabadtéri Játékoknak.

(1965. október)

... megért és megértésre talált egy gondolat, egy fontos felismerés a Szegedi Szabadtéri Játékokkal kapcsolatban — s jórészt a Tragédia körül támadt perpatvar tisztázódása révén —, miszerint: a Dóm téren nem egy színház áll, s nem csak méreteiben különbözik más teátrumoktól, hanem egész miliójében, teljes rendeltetésében, minden adottságában és követelményében. Vagyis itt nem nagytól alá helyezett színházi előadásokat láthat a közönség, nem szabadba telepített programot, hanem valami egészen újat és mást, ami nem viseli az összehasonlításokat még más nyári szabadtéri fesztiválszínpadokkal sem.

... A mondanivalóhoz kapcsolódó látvány olykor-olykor még nehézkes vagy esetlen. A szabadtéri játékok színpada majdhogynem a pusztaság tere. Hiányoznak azok a gépezetek, amelyek a sokszor bizonytalan emberi igyekezetet teljes precizitással és biztonsággal cserélnék fel. Itt még minden a szcenikusok és díszletezők találékonyságán múlik jóformán, s a legalapvetőbb színpadi technika az emberi kéz. Ennek a felismerésnek az érdemét nem akarom kisajátítani, már csak azért sem, mert régi óhaj, régen megfogalmazott igyekezet. Úgy tudom, már nyitott kapuk rácsait is döngetem ezzel, mert összel megkezdik a színpad átépítést és korszerűsítést. Pár esztendő talán elég lesz ahhoz, hogy a hangosítóberendezés korszerűségéhez mérhessük a világítást, a színpad géprendszerét, mindent.

... ez az intézmény nem tudja elviselni a művészeti közepszerűséget. A Tragédiát is az éllette Szegeden már több mint ötven előadásban, hogy mindig a legjobb művészeket, a legtöbb fantáziával megáldott rendezőket hívták meg a játékokra.

... Ott, ahol hétezer embernek csináltak helyet a nézőtérben — négy-öt közsínházi előadás közönsége egyetlen estén! —, közepszerűrel nem lehetne kiállni. Hétezer — s négy előadásban négyezer hétezer — embernek tartozik az igazgatóság azzal, hogy optimális szereposztásban és optimális kivitelben nyújtja a produkciót."

(1966. október)

„Szegeden nem élt olyan író vagy komponista, aki örök életű színpadi műveket hagyott hátra. Mint ismeretes, a város irodalmi életének kialakulása Tömörkény, Móra és Juhász Gyula nevéhez fűződik, de egyik sem volt drámaíró. (A szegedi születésű Balázs Bélának ma prózai írásait és filmesztétikáját értékelik legtöbbször, drámai nem tudtak gyökeret eresztetni a színpadon.) Hogy a város mégis európai hírű játékok színterévé vált, ebben hasonló körülmények játszottak közre, mint Salzburg esetében: a történelmi múlt, a természeti adottságok, de mindenekelőtt a Dóm tere, mely valóságos igényli a díszleteket, s a közöttük kibontakozó cselekményt.

... Ha Bayreuthban, az ünnepi játékok keretében az ifjúság számára Bartók-zemináriumok folynak, miért ne honosíthatnánk meg mi is a szegedi játékok idején hasonló tárgyú zemináriumokat, előadásokat? Ugyanez érvényes a repertoár kibővítésére is. Ha Salzburgban hagyományos a Jedermann és Goethe Faustja, magyar színészekből is kitalál olyan gárda, mely egyetlen szezon alatt színre vihetné Madách Tragédiáját és Goethe Faustját. Kétségtelen, hogy ez

a vakmerő és igen költséges terv csak évek múltán valósulhatna meg. De azért ne ejtsük el, mert még nem volt rá példa, hogy a két rokon szerkezetű és gondolati mélységű dráma egy ünnepi sorozat keretében szerepeljen volna."

(1967. május)

... Ez az ideai előadás sok mindenre meghozta a választ. Mióta a Szegedi Szabadtéri Játékok intézménye fennáll, minden esztendőben elhangzik a szónoki-kritikusi kérdés: *mi való ide?* Most, anélkül, hogy a Hamletten felbuzdulva abszolútizálnánk, kínálkozik valami egészen egyszerű és természetes válasz: Shakespeare-hez hasonló »szuverén urak« Hamlethez mérhető művei. Nem nagy kör, bizonyos. Először, másodsor és harmadszor is újra csak Shakespeare-t kellene említeni, majd hosszán gondolkoznunk és keresgélünk. Ezért egyszerűbb talán úgy fogalmazni: mű kell, amely egyben fogalom, amelyre minden generáció ráérezik szellemileg!

... Az első aggály mindjárt a Hunyadi-Bánk komplexussal vetődik fel. Vajon szükség-e Szegednek, valamiféle szempont predestináljalja-e a város szabadtéri színpadát Erkel-kultusz évenkénti ápolására, ha az két nemzeti operánk majdhogynem váltott műszakos előadására szorítkozik. Nem vagyunk operaszerző nemzet, egyik kezemen megszámlálhatnám a honi földünkön született műveket, melyeket a szegedi fesztivál másorra tűzhet."

... rugalmasabb műsortervezéssel, szellemesebb, frissebb válogatással változatosabb színtermáját kellene kidolgozni távlatokban, előre a magyar darabok fesztiválszerepének. Nem feltétlenül szükséges, hogy magyar opera szerepeljen a játékokon, ha kevés van. Esetleg ide kívánczó dráma, vagy kimondottan alkalomra készült mű ősbemutatója. Így a nemzeti jelleg változatlanul megmaradna, s mellé mondjuk két opera, egy-egy operett, illetve ballet vagy táncos produkció kerülhetne. Meddő kísérlet e helyütt fontolgatni, mi minden fér el egy szegedi fesztiválnyár színlapján, hiszen annyi ide való darab akad. Te.új viszont, kilenc évad zajlott le a játékok felújítása óta, s lényegében a szükségszerűen kísérleti jellegűnek született 1959-es első műsortervtől alig sikerült elmozdulni."

... Lassan tetéllé fogalmazódik, hogy a görögützes, petárdás megoldás, harangzúgás, ágyúdörgés és lovas szekerek bevonulgatás, a »mindenki a fedélzetre« színházteremtés nem conditio sine qua non-ja a szegedi fesztiválnak. Ezek az elemek ugyan ittmaradtak még az egyes produkciókban, de inkább csak korábbi önmaguk árnyékaként."

... A szövetek népi együttes vendégzsepreplése... figyelmeztető siker. Arra kötelez, hogy tovább vizsgáljuk a szabadtéri színház műfaji, stílusbeli sajátosságait, és ennek megfelelően módosítsunk, változtassunk nézeteinken. Annál inkább, mert sok jel mutat arra, hogy bizonyos kezdeti elképzelések — nem véve figyelembe, hogy az elmúlt években mennyi meglepő produkált a szabadtéri — megcsontosodtak, megmerevedtek. Ezek a konzerválódott nézetek azért lehetnek akadályai a fejlődésnek, mert a szabadtéri olyan struktúrába akarják kényeszeríteni, amelyen maga a színpad — ha tesz az élet — már túljutott. A szabadtéri újabb produktumai — s ezek közé tartozik Mojszejevék vendégjátéka is — gazdagabbak, színesebbek, változatosabbak, mint a megcsontosodott nézetek.

Mindenekelőtt talán a legfontosabb alapelve, a monumentalitás szorul további vizsgálatra. A kezdet kezdetén, kilenc évvel ezelőtt, 1959-ben, amikor húszévi szünet után újrakezdték, felújították a dóm előtti játé-

kokat, ez nagyon egyszerűnek látszott. A monumentalitás azonos volt a mennyiség nagy méreteivel. Azt hittük, nem kell mást csinálni, mint olyan darabokat választani, amelyek alkalmat adnak nagy tömegek szerepeltetésére, mozgatására és felvonultatására, s akkor magától megszületik majd a monumentalitás és édes gyermeke, a látványosság. Tulajdonképpen nem is tévedtünk. Ez kétségkívül egyik típusa, egyik le-

hetősége a szabadtéri előadásnak. De nem egyetlen. A baj abban van, hogy sokan ezt a nem egyetlen lehetőséget kizárólagosnak tekintik. Pedig monumentalitás lehetséges a mennyiség nagy méretel nélkül is. Több más szabadtéri produkcióban érvényesült már ez a gondolat, de Mojszejevék vendégszínházában talán eddig a legszemléletesebben és a legtömörebben.”

(1967. október)

SZÍNHÁZI ESTÉK

KÉT EGYFELVONÁSOS A SZEGEDI SZÍNHÁZBAN

Dorst: Vigyázz, szakadék! — Molière: A képzelt beteg

Egy színikritikus feladata — előítéletek nélkül közeledve a színházi előadáshoz —: felfedezni az írói és rendezői szándék egységét, a megvalósítás lehetőségei és eredménye közötti harmóniát. E harmónia megléte vagy hiánya indítja a kritikust elismerő vagy elmarasztaló írásra. Az említett egység a Szegedi Nemzeti Színház kamarszínházának választásában megvolt, hiszen két, egymástól korban távol eső, de gondolatilag egységet képező darabra esett. Közös bennük a régi fölbomlásának ábrázolása, s az ehhez vezető út eszközei: a józan köznapi értelem szándékos megcsúfolása, kihívó, botrányt kereső hang, játék a ríktó színekkel. A két darab mondanivalója miatt, korhoz kötöttsége mellett is, modern. Így az írói elképzelés és a rendezés egységes szempontjából sarkalatos pontként kínálkozik a kérdés, sikerül-e a régi fölbomlása folyamatának felmutatása, s az adott lehetőségek között egyfajta távlatnyújtás. Ilyen szemszögből kell megvizsgáljunk a két egyfelvonásos színházi előadását.

A Dorts-darab képlete, cselekményét tekintve, igen egyszerű: egy testvérpár a szakadékba zuhant kocsi javításából él. A legélesebb szemű színházlátogató is hosszú ideig gyanútlanul hisz a testvérek humanitásában, ők ugyanis „társadalmi munkában” tisztességgel eltemetik a halottakat, sirjukra virágot ültetnek, imát és beszédeket mondanak. A darabot eleinte a bürokrácia tragikomédiájának tartjuk. A fordulat, mely tehetséges művész kezére vallón nem hirtelen, hanem bennünk lezajló, megdöbbentő, fokozatos felismeréseken keresztül visz el a lényeg megismeréséhez, Kriegbaum megjelenésétől számítható. Az útépítésügyi fősztályvezető maga

is belezuhan a szakadékba, csakhogy túléli, s a személyes „élmény” hatására megfogadja a testvéreknek, beadványait figyelembe véve most már meg fogják akadályozni a szerencsétlenségeket. A bürokrácia hatalmának felborítására a testvérek nem számítottak, Kriegbaumot, aki intézkedésével „elvenné a kenyereket”, megölik. Az élet megy tovább: az új fősztályvezető új beadványokat kap, amelyeket a testvérek szerint remélhetőleg ügysem intéz el.

Ez a cselekmény, s a darab végére döbbenet fogalmazódik meg az elnevezés: bohózat; a legvéresebb fajtából. A cselekmény hordozóit mintha egy tömbből faragták volna, közös bennük: a negatívum. Csak fokozatokat különböztethetünk meg: kevésbé negatív és teljesen negatív figurákat. A legnegatívabb Anton, kis kaliberű, modern Néró-alakjában nem nehéz fasisztikus vonásokat felfedezni, leginkább Thomas Mann Cippolájára emlékeztet. A szó és tett ellentéte, amely a darab végére főkérdéssé válik, az ő alakjában nyer a legpregnansabb bizonyítékot. Lefelé haladva, a „negativság lépcsőjén” a következő fokozat Rudolf, Anton testvére. Ő annyival „szimpatikusabb”, hogy korlátolt, tehát aljasságait kevésbé tudatosan és legalább őszintén követi el. A harmadik fokozat: Kriegbaum. Anton és Rudolf velejéig romlott, deklasszált emberek, a fősztályvezető viszont egy velejéig romlott, deklasszált társadalom hűséges hivatalnok, tehát más szemszögből egyivású a testvérpárral. Mint ember szürke, középszerű, de mint típus, annál sokatmondóbb. Életmódjává vált a bürokrácia, de halála hozzájárul dilemmájának extrém megoldásához, s minden „reményünk” meg-